

UDK: 821.163.41.09 Nikčević V.

Stjepan DAMJANOVIĆ (Zagreb)
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

**RECENZIJIA ISTORIJE CRNOGORSKE KNJIŽEVNOSTI
AKADEMIKA VOJISLAVA NIKČEVIĆA**

Vojislav P. Nikčević: *Istorija crnogorske književnosti (od početaka pismenosti do XIII. vijeka)*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje 2009.

Prikaz*

U Predgovoru autor objašnjava predmet *povijesti književnosti*, razlaže o pisanom i usmenom obliku književnoga stvaralaštva, naznačuje parametre za utvrđivanje identiteta nacionalne književnosti, posebice crnogorske, govori o problemu periodizacije i, na kraju, osvrće se na dva dosadajna pregleda crnogorskoga književnoga stvaralaštva (Trifuna Đukića i Radoslava Rotkovića).

Prvi dio rukopisa nosi naslov *Predistorijsko razdoblje* i dijeli se na *Doslovjenski period* (u kome autor razlikuje *ilirsku etapu*, tj. vrijeme do 167. godine prije naše ere, i *rimsko-vizantijsku etapu*, koja traje od 167. pr. n. e. do početka sedmoga stoljeća) i na *Slovjenski period* (koji dalje dijeli na *praslovjensku* i *južnoslovjensku etapu*).

U tom prvom dijelu svojega rukopisa Vojislav Nikčević na temelju povijesnih i povijesnojezičnih spoznaja prati u koje je državne tvorevine bio uključen današnji crnogorski prostor, od Ilirskoga Kraljevstva (sredina III. stoljeća pr. n. e. do 167. godine pr. n. e.), provincije Ilirik (167. pr. n. e.

* Ovo je integralna verzija recenzije *Istorije crnogorske književnosti* Vojislava P. Nikčevića, od strane Stjepana Damjanovića, akademika HAZU i red. profesora Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zaključak ove recenzije objavljen je u: Nikčević, Vojislav P. – *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje 2009, str. 194. – Napomena urednika.

do 11. godine naše ere), Naronskoga konventa carske provincije Dalmacije (do pred kraj III. st.) do Prevalisa/Prevalitane koja je nakon velike podjele ušla u Istočno rimsko carstvo i to se ime gubi krajem VI. stoljeća, a sve ga češće zamjenjuje novo ime Duklja (Dioklija/Dioklitija). Autor posebnu pažnju poklanja antičkom književnom nasljeđu i to tako što ukratko opisuje postanak i ulogu gradova kao što su Ulcinj, Bar, Budva, Kotor, Risan. Naglašava da je najstariji kulturni sloj na današnjim crnogorskim prostorima ilirski, ali su mu tragovi sačuvani samo u osobnim imenima i zemljopisnim nazivima jer je u određenom periodu došlo do latinskoga preslojavanja, jezičnoga i kulturnoga, ali i do svojevrstne ilirsko-grčko-romanske simbioze. U vrijeme rimsko-bizantske etape nastali su brojni zapisi i latinski natpisi koji će se ugraditi u buduća kulturna stremljenja na crnogorskim prostorima.

Druga glava prvoga dijela zove se *Slovjenski period* i počinje obavijestima koje nam nudi znameniti car-ljetopisac Konstantin Porfirogenet o prostornom rasporedu Duklje, Travunije, Zahumlja i Neretljanske oblasti, ali se Nikčević ne zadržava, kada govori o prostoru, samo na tim spoznajama, nego ih popunjava dostignućima novijih i najnovijih povijesnih istraživanja. Razdoblje koje zove *praslovjenskom etapom* obradio je na temelju rezultata vlastitih znanstvenih istraživanja i onih spoznaja do kojih je došao Radoslav Rotković: posve sažeto može se reći da su Dukljani najstariji preci Crnogoraca i da potječu od slavenske etničke zajednice iz Polablja – Pomorja, dakle iz istočnoga dijela današnje Njemačke i podrijetlom su povezani s plemenskim savezom Ljutića i Obodrita (Abodrita). Odjeljak o južnoslavenskoj etapi najvećim je dijelom posvećen otklanjanju tzv. autohtone teorije, tj. one koja tvrdi da su Slaveni (pod imenima Veneta, Venda, Vinda, Anta i sl.) selili od juga prema sjeveru. Nikčević navodi da za to nema nikakvih dokaza, dok za seljenje u suprotnom smjeru govore svi poznati arheološki i jezikoslovni razlozi: posebice se pritom oslanja na onaj općeslavenski sloj leksema (*ljubav, ljudi, crkva, hljeb, kamen, stijena* i sl.) koji ne pokazuju nikakve sličnosti s grčkim i latinskim riječima istoga značenja, a vrlo su slične pragermanskima. Autor je stoga posve uvjeren u tvrdnju da su Ljutići i Abodriti iz ravničarskih prostora Polablja i Pomorja stigli u dukljanske krajeve. Slijedi poglavlje *Crte i zašeci* u kome autor poznati *Traktat crnorisca Hrabra* stavlja u kontekst ogamskih znakova i skandinavskih runa te prihvaća Rotkovićevu podjelu i kronologiju pisama na dukljanskom području: 1. crte i reze, 2. rune, 3. latinica, 4. glagoljica (u svome oblom i uglatom vidu), 5. ćirilica. Prva dva pripadaju pretpovi-

jesnom periodu, a ostali su postali sredstvom izražavanja civilizacijskih potreba nakon primanja kršćanstva. U odjeljku o pokrštavanju dukljanskih Slavena Nikčević naglašava iznimnu važnost prijelaza na kršćanstvo jer taj prijelaz znači uključivanje u pismenost, kulturu i prosvjetu i ulaz u vrlo razvijenu državnu organizaciju. To je uključivanje, kao i drugdje, dugo trajalo i nerijetko je bilo bolno.

Svjestan oskudnosti povijesnih podataka i nesigurnosti u njihovu interpretaciji kada je riječ o pokrštavanju dukljanskih Slavena, Nikčević se izrijeком naslanja na arheološka istraživanja koja pokazuju kako je u avarsko-slavenskim seobama porušen rimski municipij Doclea i s njim episkopalna crkva, a prebjezi su na lokalitet Martinićka gradina prenijeli institucije grada i izgradili trobrodnu baziliku koja će u kasnijim vremenima biti sjedište dukljanskih (arhi)episkopa i središte iz kojega će se provoditi pokrštavanje okolnoga prostora. Koegzistencija doseljenih polapsko-pomorskih Slavena i dukljanskih starosjedilaca proces je iz vremena postojanja sklavinije Duklje, tj. iz prve polovice IX. stoljeća. Autor dalje razlaže složene crkvenojurisdiiktivne odnose, posebno pitanje sjedišta dukljanskih (nad)biskupa nakon 518. kada je uništen grad Duklja. Sklon je mišljenju da se središte nalazilo na Martiničkoj gradini (grad Lontodokla), a obnovu prevlasti bizantskoga utjecaja povezuje sa 732. godinom.

Posebnu pažnju Nikčević posvećuje ulozi benediktinskoga reda koji je, kao i u mnogim drugim europskim zemljama, bitno utjecao na kulturne procese, a uz latinski jezik respektirao je uvijek i druge (domorodačke) jezike, što je za dvojezična područja poput Duklje bilo od nemjerljive važnosti i što je ubrzavalo i proces pokrštavanja i proces inkulturacije. Taj je red stigao na istočne jadranske obale vjerojatno već sredinom VIII. stoljeća, a u od X. do XII. st. s brojnim svojim samostanima odigrao iznimnu ulogu u oblikovanju onoga što i danas zovemo europskom duhovnošću. *Tako su se sredinom IX. vijeka definitivnijem pokrštavanjem dukljanskijeh Slovjena, nastankom dukljanskoga naroda i jezika u Duklji kao samo nominalno vazalnoj vizantijskoj državi u rang u i statusu kneževine (arhontije) stekli svi potrebni uslovi za početak povijesnoga razdoblja u nastanku i razvitku crnogorske književnosti na tome jeziku pod dukljanskijem imenom,* piše Vojislav Nikčević.

Drugi dio rukopisa nosi naslov *Povijesno razdoblje* i podijeljen je u dvije glave: Dukljanski period i Zetski period.

Autor rukopisa književnost shvaća vrlo široko, puno šire od današnjih poimanja koja pod tim terminom podrazumijevaju samo beletristiku.

Uostalom, najčešće tako postupaju i drugi autori koji pišu o (naj)starijim razdobljima neke književnosti. Dukljanski period uokviruje između IX. i XII. stoljeća i uzlet književne djelatnosti vidi kao posljedicu postojanja dukljanske države te dukljansko-barske nadbiskupije i metropolije s vrlo razvijenom mrežom crkvenih institucija, a uključenost toga književnoga stvaranja u šire kontekste opisuje ovako: *Ta je književnost bila isključivo zapadnoevropskoga smjera i opredjeljenja mediteranskog karaktera. Takvi joj je karakter uzrokovan prijemom hrišćanstva zapadnoga obreda i uopšte upućenosti ukupne dukljanske državne politike na Rim. Primorski i kontinentalni gradovi bili su tvrđave latinитета. U njima su pretežno prebivali Romani kao baštinici i čuvari toga latinитета. Pored njih bile su i grčke oaze.*

Posebni odjeljci posvećeni su izvorima i građi (gdje se posebno upozorava na ediciju Monumenta Montenegrina koju je priredio Vojislav D. Nikčević i na prinose Božidara Šekularca) te dosadašnjem proučavanju crnogorske književnosti dukljanskoga perioda: središnje mjesto u toj literaturi imaju prinosi Radoslava Rotkovića, a osim na njegove autor se osvrće i na priloge Frana Milobara, Jovana Kovačevića, Dragoja Živkovića, Živka Andrijaševića i drugih. Prije pristupanja analizi najzanimljivijih ostvarenja toga perioda autor naglašava da će se njegova metodologija temeljiti na dostignućima lingvostilistike i strukturalizma.

U kratkom odjeljku Počeci početaka autor govori o dva književna ostvarenja (Legenda o Vladimiru i Kosari, Kraljevstvo Slovjena) koja tretira kao ostvarenja visoke kvalitete nastala u primorskom benediktinskom okruženju i naslonjena na nesačuvanu usmenoknjiževnu tradiciju, djela koja su prva nastala na slavenskom pa prevedena na latinski jezik. U odjeljku Ostaci ostataka pokušava sažeto reći sve najvažnije o djelima Hronika Duklje i Ep o Duklji. Odjeljak Starocrnogorska slovjenska književnost s karakterističnim podnaslovom Zagonetke autorstva, datiranja, jezika i pisma raspravlja o tim složenim problemima, prvenstveno u vezi s djelom Kraljevstvo Slovjena i nakon analize najvažnijih prinosa o toj problematici naš autor kaže: Prema tome, Grgur Barski je bio slovenizirani Ilir, učeni benediktinski nadbiskup u Baru, koji je znao i slovjenski jezik. Iz toga slijedi zaključak da je Kraljevstvo Slovjena svakako sačinio na slovjenskome za potrebe Slovjena u Duklji poslije 1172. godišta i potom ga za njezine Romane preveo na latinski jezik.

Visoku razinu toga književnoga stvaralaštva i zamjetnu razvijenost područja na kojem je nastala najbolje se može uočiti, drži naš autor, usporedbom s istodobnim susjednim područjima, njihovim političkim prilikama

i kulturnim dosezima, a te usporedbe svakako idu u prilog dukljanskoga područja (Na vrhuncu tvoraštva). Slijedi strukturalističko-lingvostilistička analiza Života zetskog kneza Vladimira u kojoj autor dokazuje da je riječ o pravom beletrističkom djelu mada se iz njega mogu očitati i vrlo vrijedni povijesni podaci. Struktura je binarna po srednjovjekovnoj matrici protimbe između dobra i zla i uključuje ovo djelo u onodobna europska književna smjeranja. Slično je i s Kraljevstvom Slovjena, djelom koje je izazivalo i izaziva iznimno zanimanje specijalista različitih disciplina i o kojemu je napisana respektabilna literatura. Naš autor u odjeljku Na visinama umijeća pripovijedanja i povijesti Grgura Barskoga stoga analizira koja potvrđuje eminentno literarne vrijednosti djela dodaje brojne obavijesti povijesnoga i filološkoga karaktera, ne samo da bi nas obavijestio o relevantnim mišljenjima i zanimljivim sporovima, nego i da bi se jasnije pokazala struktura toga složenoga djela i namjere njegova tvorca. To će djelo biti i predložak za oblikovanje odjeljka o prepisivačkoj i prevedenoj književnosti dukljanskoga perioda jer se iz njega može očitati lektira Grgura Barskoga. Potrebnu pažnju autor je poklonio i stvaranju na latinskom jeziku, posebno epigrafima, epitafima i legendarnoj književnosti povezanoj s osobom kotorskoga patrona svetoga Trifuna/Tripuna. Završnim rečenicama ovoga poglavlja podsjeća nas na najvažnije osobitosti dukljanskoga i najavljuje zetski period.

Taj se period obrađuje kao četvrta glava ukupnoga rukopisa, odnosno kao druga glava drugoga poglavlja i vremenski je omeđen godinama 1183. i 1360. Nikčević prvo prati uzmak termina *dukljanski* i prodor termina *zetski*, a onda sažeto govori o ratu Raške/Srbije protiv Duklje/Zete (1183–1189) i o tome kako je Stefan Nemanja potčinio zetske župe te kako se unatoč tome čuvala posebnost zetskoga (primorskoga, pomorskoga) područja u odnosu prema središnjoj nemanjičkoj vlasti. U teškim vremenima stradala su mnoga kulturna dobra, spomenici i spisi ostvareni latinskim jezikom. Posebnu pažnju autor poklanja prodoru pravoslavlja u Zetu i ključnom imenuje 1219. godinu kada Sava Nemanjić formira Zetsku episkopiju, a zatim još nekoliko na području današnje Crne Gore. Procjenjuje da je prodor pravoslavlja u XIII. st. težak i spor, ali u XIV. je ubrzan i snažan. U narednim se odjeljcima velika pažnja poklanja Kotoru, gradu koji je postao središtem političkoga i kulturnoga života u nemanjičkoj državi, koji je imao gramatikalnu školu i skriptorije koji su proizvodili *pravoslavne tvorevine na crkvenoslovenskome jeziku, glagoljici i ćirilici za upravno-administrativne potrebe novostvorene srpske države i nekanon-*

ske pravoslavne crkve; isprave za zetske (crnogorske) upravno-administrativne svrhe autonomne državne organizacije te bogoslužbene knjige i dokumentarna građa za potrebe romanskoga stanovništva na latinskome jeziku i pismu (abecedi ili latinici). Pisalo se trojezično, trima pismenima.

Naš autor ne prihvća gledište da bi Crnogorci u zetskoj prošlosti bili potpuno uključeni u srpsku književnost, nego je uvjeren da se mogu dokumentirati dvije tradicije: srpskoslavenska (raška) koja je, dakako, dio srpske kulturno–književne povijesti i zetskoslavenska koja je uključena u povijest crnogorske kulture i književnosti. Središte pismenosti je Nemanjina javna kancelarija, koja *predstavlja centralno mjesto tadašnje ukupne pismenosti. Njezini skriptori obavljaju pisarske poslove iz domena crkvenoslovjenske pismenosti i za sve okolne zemlje i oblasti: ne samo za Rašku/Srbiju, nego i za Bosnu, Hum (Zahumlje) i Dubrovnik...* Središnja je osobnost gramatik Varsameleon, zetski pisar, glavni prepisivač Miroslavljeva evanđelja. Osim Nemanjine javne kancelarije djeluju u Kotoru i suvladarska i katolička kancelarija. Posljednjih dvadesetak stranica Nikčevićeva rukopisa posvećene su crnogorskoj redakciji staroslavenskoga jezika, njezinim temeljnim osobitostima i njezinom najvažnijem spomeniku – Miroslavlevu jevanđelju. Autor zastupa mišljenje da je taj prelijepi rukopisni kodeks nastao u Kotoru, ukazuje na prepletanje zapadnih i istočnih elemenata u njemu (na različitim razinama) i ukratko opisuje njegove jezične osobine. Rad dvojice pisara (Varsameleon i Gligorije) na tom kodeksu pokazuje blisku vezu između zetskoga i raškog književnoga izraza i kako oba urastaju u temelje redakcijske pismenosti crnogorske literature zetskoga i srpske književnosti nemanjičkoga perioda. Taj se kodeks neosporno pojavio kao produkt te saradnje i kao takvi jedanak predstavlja i remek-djelo stare crnogorske i srpske kaligrafske umjetnosti.

Ocjena i prijedlog

Rukopis akademika Vojislava Nikčevića Istorija crnogorske književnosti, Od početaka pismenosti do XIII. vijeka sažet je i obavijestan prikaz crnogorskih književnih i kulturnih početaka. Tko god ozbiljno piše o najstarijim razdobljima književne kulture kojega naroda mora problemu pristupiti multidisciplinarno i mora govoriti o pojavama o kojima ne govore istraživači novijih razdoblja književne povijesti. Tako je postupio i naš autor: uključio je u svoj prikaz dostignuća mnogih znanstvenih disciplina, ali naravno filološka (povijesnojezična i književnopovijesna) na prvom mjestu. Uz svaki odjeljak ponudio je popis relevantne literature, tj.

onih bibliografskih jedinica na temelju kojih je gradio svoja gledišta, znanstvene i stručne radove s kojima se slaže i one s kojima polemizira. Iz njih zahtjevniji čitatelj može proširiti svoje uvide i produbiti svoje spoznaje, a autor ne mora opsežno ponavljati drugdje izrečena gledišta i objašnjenja. To je osobito važno za ovakve prikaze koji govore o osjetljivim pitanjima književnopovijesnih procesa o kojima raspolažemo oskudnim i često ne posve pouzdanim podacima što usložnjava ionako težak posao vremenskih i prostornih određenja, atribucije, odnosa među spomenicima književnosti itd. Ovakvi sažeti prikazi omiljeni su i kod obrazovanih amatera pa je stoga dobro učinio Nikčević što implicitno i eksplicitno upozorava na različita mišljenja i različite interpretacije istih podataka. Strašću pravoga knjigoljupca Vojislav je Nikčević konzumirao opsežnu i raznoliku, po sadržaju i dosezima, literaturu te nam u ovom prikazu nudi sažetak tih spoznaja. Razumije se da usrdno podupirem da se ovaj rukopis objavi. Dobro će doći stručnjacima i onima koji se u problematiku tek uvode. S druge strane bit će novi spomenik iznimne marljivosti, silne upornosti i neprekinutoga rodoljubnoga zanosa Vojislava Nikčevića, čovjeka i znanstvenika spremnoga na svaki napor da bi sebe osposobio i da bi drugima tumačio nastanak i trajanje crnogorske književnosti i crnogorskoga jezika.